

Катарина М. Митровић

Филозофски факултет – Универзитет у Београду
kmmitrovic@gmail.com

Сребрица Кнежевић: оквир научног и наставног бављења етнологијом и антропологијом

У раду ће се разматрати живот и дело Сребрице Кнежевић (1930–2012), са циљем представљања њене каријере, достигнућа и тематских области којима је допринела. Посебна пажња биће посвећена важности њене улоге у пионирским истраживањима народне медицине, исхране и етнологије света, као и схватања значаја интердисциплинарности у домаћој науци. Такође, рад ће приказати Сребрицу Кнежевић као истраживача верног терену, те указати на компромисе које је морала да прави због честих путовања и истраживања. Напоследку, о Сребрици Кнежевић говорићу као о предавачу и професорки која је своје импресије прилагођавала потребама предавања и студентима током четири деценије рада на Одељењу за етнологију и антропологију, Филозофског факултета у Београду. Својом предавачким даром и иновацијама које је унела у наставу остала је запамћена као маштовита, енергична и посвећена професорка, која је на предавањима оживљавала далеке теме и терене. Живот и дело Сребрице Кнежевић представљени су и анализирани на основу литературе и разговора са сарадницима, студентима, пријатељима и породицом.

Кључне речи: Сребрица Кнежевић, етнологија, народна медицина, исхрана, етнологија света

Srebrica Knežević: Academic and Pedagogical Framework in Ethnology and Anthropology

This paper reviews the life and work of Srebrica Knežević (1930-2012) in order to present her career, achievements and fields of study that she contributed to. Special attention will be paid to the importance of her role in pioneer research of folk medicine, nutrition and world ethnology, as well as comprehension of the significance of interdisciplinary approach in Serbian ethnology. Also, this paper will depict Srebrica Knežević as a researcher loyal to her ethnographic field, therefore indicating the compromises she had to make for her very frequent trips and researches. Finally, I will speak of Srebrica Knežević as a lecturer and a professor who adjusted her impressions for the classroom setting and her students, during four decades of work at the Department of Ethnology and Anthropology of the Faculty of Philosophy in Belgrade. As a gifted lecturer who implemented innovations in the classroom, she is remembered as a creative, passionate and dedicated professor, who brought distant topics and ethnographic fields to life. The life and work of Srebrica Knežević are presented and analyzed based on the relevant literature and conversations with her colleagues, students, friends and family.

Key words: Srebrica Knežević, ethnology, folk medicine, nutrition, world ethnology

Увод

И сви ми, кад време прође, неко за живота а неко касније, бићемо вредновани као и наш рад и наше делање као наставника, васпитача, етнолога и човека.
(Кнежевић 1981, перс. ком.)¹

Водећи се исказима Сребрице Кнежевић (1930–2012) из два изузетна научна интервјуа (Пајић 2012; Gorunović 2013), као и речима њених студената, сарадника, пријатеља и породице² са којима сам имала прилике да разговарам, покушаћу да представим један сегмент живота и рада професорке Кнежевић. Поменути извори указују на изузетну особу широке културе, која је од малена била спремна да темељно и радознано учи и стиче нова сазнања. Са уживањем је читала, слушала приче чланова своје породице који су се сусретали са „другим“ и „другачијим“ и учила стране језике. Поред разних интересовања, Сребрица Кнежевић се, након матурирања 1948. године, определила за студије етнологије на Филозофском факултету у Београду (Petković 1995, 132). Према речима породице, кључан утицај на ову одлуку имао је њен теча, Павле Соколовић, Цвијићев ђак и професор географије у Другој мушкој гимназији. Сребрица Кнежевић радо се сећала добрих односа и сарадње са колегама са исте године, опште потраге за литературом и спремања испита са Андријаном Гојковић и Ђурђицом Петровић (Gorunović 2013, 163). Изузетну посвећеност показивала је пријављивањем за додатне семинарске радове и учешћем у посебним активностима. Неко време била је и организатор и вођа такозване „Националне групе“, активности која је пружала студентима могућност да додатно презентују своје радове, обрађују разне проблеме, те о њима заједно дискутују (Пајић 2012, 65–66).

Сребрица Кнежевић дипломирала је у јуну 1952. године пред комисијом коју су чинили професори Боривоје Дробњаковић, Мирко Барјактаровић и Војислав Радовановић (Gorunović 2013, 166), а по дипломирању је, заједно са Петром Влаховићем и Милком Јовановић, задржана на Факултету, као најмлађа међу својим колегама (Pišev 2011, 99). Докторску дисертацију „Учешће жена у нашој народној култури – етнолошка истраживања материјалног и духовног стваралаштва“ одбранила је 1968. године. Од приправничког асистентског звања 1952, преко звања доцента

¹ Писмо Сребрице Кнежевић упућено Сенки Ковач у децембру 1981. године.

² У период од марта до маја 2017. године била сам у прилици да путем интервјуа пуно сазнам о животу и раду Сребрице Кнежевић. У сусрет су ми изашли Никола Павковић, дугогодишњи колега Сребрице Кнежевић; Драгана Милорадовић, са којом је професорка Кнежевић посебно сарађивала посредством менторског рада; Гордана Соколовић, сестра од тетке и вршњакиња Сребрице Кнежевић; Лазар и Богдан Дражета, кумови Сребрице Кнежевић. Посебну захвалност дугујем Сенки Ковач, која ми је током вишемесечних консултација помогла да потпуније сагледам лик професорке Кнежевић, са којом је, прво као студенткиња потом као њена асистенткиња, сарађивала од 1975. године. Професорка Ковач данас предаје Антропологију Старог и Новог света на Филозофском факултету у Београду.

1972. и ванредног професора 1984, Сребрица Кнежевић је 1995. године напредовала до звања редовног професора Београдског универзитета (Влаховић 1996, 189), предајући етнологију више од четири деценије. Била је управница Одељења за етнологију и антропологију (1977–1979) и Центра за етнолошко-антрополошка истраживања (1993–1995), оснивач и први председник Етнолошког друштва Србије (1972–1974). Организовала је Први конгрес у Новом Саду, посвећен музеолошкој проблематици и била једна од стручних сарадника задужених за оснивање Музеја афричке уметности у Београду (Пајић 2012, 59; Gorunović 2013, 157, 170). Више година за редом била је секретар Секције Друштва за историју медицине СР Србије, а била је изабрана и за генералног секретара Научног друштва за историју здравствене културе Југославије. По оснивању часописа „Архив за историју здравствене културе Србије“, 1971. године, постала је његова уредница (Кнежевић 2004). Такође, Сребрица Кнежевић добитница је „Октобарске награде града Београда“, 1974. године, за коауторство у тротомном делу „Историја Београда“, награде Удружења универзитетских професора и научника Србије за наставничка достигнућа, објављене радове и универзитетски уџбеник, као и награде „Боривоје Дробњаковић“ за животно дело, коју јој је Етнографски музеј доделио 2011. године (Пајић 2012, 59; Gorunović 2013, 157).

„Све су то подједнако важне љубави“: терен, настава и породица

Сребрица Кнежевић предано је радила и била подједнако посвећена раду са студентима, одласцима и истраживањима на терену. Већ на првој години студија предложена је за члана екипе за потребе истраживања Етнографског института САН. На терен у Власини путовала је са три старије колегинице са којима је истраживала по селима и бележила казивања. Организовану теренску праксу са факултетом имала је пар година касније, крајем 1951. године, када су Боривоје Дробњаковић и Мирко Барјактаровић водили студенте на Стари Влах. Колективни и самостални теренски пројекти само су се после тога низали, како домаћи тако и они у иностранству. Истраживала је у варошицама у Србији, Лебану, Јарменовцима, Каменици и Дужегићу (Пајић 2012, 66–67; Gorunović 2013, 168–169). Гостовала је на научним скуповима и конгресима широм Европе, посећивала институције, библиотеке и музеје у Солуну, Атини, Минхену, Амстердаму, Паризу, Москви, Бечу и Риму, те преносила домаћој научној јавности њихове иновације и, са нарочитом пажњом, домете музејских поставки, вешто и детаљно обраћајући пажњу на осветљење, озвучење и начин излагања (Кнежевић 1956; Кнежевић 1977). Трудила се да напредује у сваком погледу, па је према речима Николе Павковића, за време њиховог заједничког боравка у Пољској³, иако је савршено баратала енглеским, настојала да савлада и

³ Како наводи Никола Павковић, Сребрица Кнежевић и он су, као асистенти, учествовали 1963. године на једномесечном студијском боравку на Варшавском универзитету, као и на летњој пракси студената са четири пољске етнолошке катедре. Посебна новина била је

пољски језик. Путовања и терени пружали су јој нове перспективе и знања, значајна теоријска и методолошка искуства. На хоризонт Новог света по први пут се отиснула 1973. године поводом IX међународног конгреса антрополошких и етнологских наука у Чикагу. Конгрес на којем је те године учествовало 4000 научника из преко 100 земаља широм света, водио је чувени Сол Текс⁴ (Пајић 2012, 71–72). Свега годину дана после конференције у Чикагу, као стипендисткиња југословенске владе, Сребрица Кнежевић била је у прилици да лично упозна и Маргарет Мид у њеном кабинету у поткровљу Америчког музеја природне историје у Њујорку⁵. У раду посвећеном Маргарет Мид, она описује овај сусрет и прилику да из личне библиотеке Мидове користи литературу којом се припремала за даља истраживања (Кнежевић 1977, 216). Сребрица Кнежевић, према речима Николе Павковића, „обишла је сваки ћошак, од Мексика до Хаваја“, током краћих и дужих посета Новом Зеланду, Јапану, Бразилу, Чилеу и Гватемали. Била је сарадница и гошћа чувених професора и научника, између осталог и Алберта Руза, управника мексичког Института за антропологију и историју и директора Антрополошког музеја у Мексико Ситију, који је стекао светску славу открићем краљевске гробнице у Палнкеу (Gogunović 2013, 158).

Иако се нећу подробније бавити употребом визуелних материјала и значајем који је Сребрица Кнежевић препознала у звучном и филмском регистровању у етнологским истраживањима и настави (Кнежевић 1982b), треба имати на уму да је она путовала наоружана опремом која би јој омогућила да своје утиске барем у извесној мери замрзне и сними, те им се касније сама, или са студентима, врати⁶. Употреба филма и фотографије у настави и науци дуго је била револуционарна, а чисто вербална настава етнологије најчешћи вид обављања овог позива. Као ретки појединци који су

техника теренског рада, преписивање белешки и цртежа са терена, уз разматрање урађеног и преосталог посла. Сакупљена грађа остајала је етнографском архиву Варшавског универзитета (Наумовић 2014, 372–373).

⁴ Видети: University of Chicago Library, Guide to the International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences Records (1970-1984) <https://www.lib.uchicago.edu/e/src/findingaids/view.php?eadid=ICU.SPCL.ICAES> (Приступљено 27. маја 2017.)

⁵ Сребрица Кнежевић је као стипендисткиња југословенске владе боравила шест месеци на Универзитету Колумбија у Њујорку, Музеју америчких Индијанаца и Музеју природне историје (Gogunović 2013, 158). Маргарет Мид је, пре личног познанства у Њујорку, слушала на VII међународном конгресу антрополошких и етнологских наука у Москви 1964. године (Пајић 2012, 70).

⁶ Истражујући архивирани материјале које је Сребрица Кнежевић оставила Одељењу за етнологију и антропологију и фототеци Архива Филозофског факултета и сама сам имала прилике да се уверим да је у том периоду свега неколико предавача бележило своја истраживања кроз објектив фотографске камере. Скоро три хиљаде фотографија којима сам приступила само су део дигитализоване грађе која је остала Факултету као подсетник на пожртваност, ангажовање, технолошку писменост и радозналост професорке Кнежевић, ретку у времену у којем је стварала и истраживала. Њени слајдови коришћени у настави из предмета Етнологија света, стрпљиво чекају да буду дигитализовани. Они и данас користе као наставно помагало професорки Сенки Ковач.

визуелне материјале користили у истраживању и настави, истакли су се Сребрица Кнежевић и Никола Павковић, као и Мирјана Прошић-Дворнић и Геза Молнар, у својим значајним радовима и истраживањима (Наумовић 1988, 100).

Посвећеност Сребрице Кнежевић студентима, поред преданости наставничком позиву, била је приметна и приликом консултација и менторског рада, те у жељи да се помогне саветом и подстреком. Она је радо посећивала догађаје које су њени бивши студенти организовали, чак и у познијим годинама. Драгана Милорадовић наводи да су разговори са професорком Сребрицом били од пресудне важности за њене радове и каснију каријеру. Импресионирана и дубоко ганута бригом своје менторке, рекла ми је да и даље чува њена писма: „Када је хтела да нагласи реч није је подебљавала, већ је мењала фломастер. Цело писмо било би писано у различитим бојама фломастера у зависности од емоције коју жели да дочара“. Једно овакво писмо била сам у прилици да видим у кабинету професорке Сенке Ковач. Оно датира из 1981. године, за време магистарских студија Сенке Ковач и њеног боравка на терену у Африци. Сребрица Кнежевић је овим писмом саветује како да приступи проучавању култура у којима се налази, како на терену да прави специфичан упитник, сугеришући да детаљно преиспита сваки текст, молбу и поступак, те да позитивне методе прихвати и надограђује. Својим искуством и ауторитетом наглашава да је теренски рад процес који захтева време и стрпљење, уз које се истраживач мења и сазрева. Ово писмо, послато са циљем да истраживача осамостали и охрабри, садржи многе смернице и техничке савете, заокружене закључком да „етнолог мора да се сналази, да се адаптира свакој прилици, да се прилагоди сазнању да нема шаблона ни за постављање питања ни шаблона за живот“ (Кнежевић 1981, перс.ком).

Савети истраживачима који су јасно формулисани у текстовима Сребрице Кнежевић, а о којима се подробније може чути и од њених сарадника и колега, указују на свестраност и упућеност професорке Кнежевић у методе и изазове теренског рада који далеко премашују примере бављења етнологијом у региону. Почетну платформу коју су чинила знања и запажања Јована Цвијића, Тихомира Ђорђевића, Јована Ердељановића, Миленка Филиповића, од којих су нека изнета научној јавности и као упутства за проучавање народног живота⁷, Сребрица Кнежевић допуњује сопственим искуствима и предлаже њихово „осавремењавање“. У њеним саветима и смерницама може се препознати недвосмислено стремљење интердисциплинарном приступу, као и критика истраживача који не желе да

⁷ На пример, „Упутства за проучавање села у Србији и осталим српским земљама“ (Јован Цвијић), „Упутства за испитивање народа и народног живота“ (Јован Ердељановић), „Упутства за испитивање народног живота у Јужној Србији“ (Јован Ердељановић и Миленко Филиповић).

се усавршавају. Упозната са дOMETИМА светске науке⁸, она посебно наглашава неопходност технолошке писмености и сталног унапређивања, истичући да је без савремених технолошких операција етнолог „превазиђен“, „непуноправан“ и деградиран својим необразовањем и остајањем у неумешности (Кнежевић 1982b, 117–118).

Напоследку, не треба занемарити промишљања Сребрице Кнежевић о жртви коју антрополози, истраживачи и теренски радници и њихове породице подносе због дугих и, некад, далеких терена. Први тежак растанак доживела је још као студенткиња, 1949. године, када је њена мајка јасно показала противљење и отпор одласку на терен на Власину, у погранично подручје, у доба политичких превирања и узнемирености услед политика Информбироа (Пајић 2012, 73; Gogunović 2013, 163). У годинама које су уследиле, било је све теже ускладити улоге мајке, жене истраживача, супруге, кћерке, сараднице:

„Путовање и боравци су ми дане, месеце, године скратили, одузели из мог породичног живота у мом драгом Београду. Због свега тога закинула сам много мом једином сину. (...) Ето због тих мојих многобројних путовања се данас и радујем и поносим и истовремено и кајем.“ (Пајић 2012, 73).

Сребрица Кнежевић указивала је и на родне разлике када је теренски рад у питању, на личном примеру истичући да су академска и научна каријера, са једне стране, и породични и брачни живот са друге, често постављани као контрасте које нису биле једнако дефинисане за жене и мушкарце у науци. Другим речима, бављење науком и жртва коју оно подразумева, нису били на исти начин доживљавани у породицама научника и научница. Када је реч о породици Сребрице Кнежевић, прећутна или исказана незадовољства супруга и свекрве, професорка је разумевала као критику преданости раду који ју је одаљавао од конструисане родне улоге жене: „можда тако нисам одговарала шаблону супруге, типа жене мајке“ (Пајић 2012, 74). Неки чланови породице, њен син, отац и свекар, били су задовољни ангажманом професорке Кнежевић, премда се управо у ставу породице према свекру, Божићу Кнежевићу професору Грађевинског факултета, читава поменута родна асиметрија: „И ми у кући, сви смо имали разумевања за његове, а поготову велике теме какав је био хидросистем Ђердап још у време настанка и замишљања самог пројекта.“ (Пајић 2012, 74).

У интервјуу датом Гордани Пајић, Сребрица Кнежевић јасно износи стрепње да је у својој жељи да у свему парира колегама мушкарцима, да путује на терене и екскурзије, да одговори обавезама и посвети се раду, оставила супруга и сина ускраћене за моменте бриге, пажње и доступности. Дестинације које данас не доживљавамо као удаљене терене, шездесетих и седамдесетих година прошлог века, у времену без интернета и лаке

⁸ Велики утицај на перспективу Сребрице Кнежевић када је у питању значај технологије, нарочито употребе етнолошког филма у истраживањима, имала је Маргарет Мид.

телефонске везе, биле су далеко изолованије. Телефони у канцеларијама сеоских одбора су постојали, али је у току дана било готово немогуће добити везу са Београдом. Често се дешавало да је Сребрица Кнежевић била потребна у кући баш онда када је била на терену: када јој се син као мали разболео од шарлаха или добио богиње (Пајић 2012, 74). Касније би, као младић, њен син остајао месецима сам⁹, старајући се о себи и београдским пословима своје мајке.

Пишући о својој колегиници и сарадници Видосави Види Стојанчевић, првој жени доктору етнологије, представила је своје дилеме између великих љубави, породице и етнологије, те указала на живот жена у науци:

„Разговарале смо пуно пута о томе. Како и колико је жени истраживачу тешко да усагласи породичне обавезе? Није лако бити у браку, бити супруга истраживач; бити мајка а бити увек кад је неопходно на терену и далеко од свога детета; бити захвална кћер а бити привржена терену. И сама сам била у истим проблемима и кад год смо о томе разговарале долазиле смо до једног закључка: нема никаквог одступања. Све су то подједнако важне љубави.“ (Кнежевић 1999, 252).

Читајући интервјуе које је Сребрица Кнежевић оставила за собом, недвосмислено се може приметити љубав према етнологији и жеља да се запише све виђено и анализирано, премда уз пригушен тон сете и страха да неке од идеја неће осванути на папиру, те ће заувек отићи у неповрат. Ове стрепње сећа се и њена сестра Гордана: „Знам само да ми је рекла била, да јој је много жао, да би да напише своју биографију и свој живот и да ће она то да напише и да остави. Али никад то није урадила“. Ипак, преданост раду и посвећеност струци о којој је Сребрица Кнежевић писала и говорила као о „најлепшој игри“ и „инфицираности етнологијом“ (Пајић 2012, 68), остали су забележени у великом броју научних радова. У наставку овог текста настојаћу да представим кључан допринос Сребрице Кнежевић у етнолошким проучавањима народне медицине, исхране и етнологије света.

Народна медицина

Интересовање Сребрице Кнежевић за народну медицину почело је још пре уписа на Филозофски факултет, када је лета 1948. на Дурмитору упознала академика и професора фармације, Јована Туцакова (Gorunović 2013, 169). Он је своју сарадњу са етнологима започео пријатељством са Војиславом Радовановићем, Цвијићевим ђаком и директором Етнографског музеја, као и Боривојем Дробњаковићем, у годинама које су уследиле (Кнежевић 1979а, 319). У жељи да зближи фармацију и етнологију и укаже на домете рада у етнофармацији, Јован Туцаков бележио је на терену народна имена биљака сматрајући да се из народног назива неке биљке може наслутити и објаснити

⁹ Владета Кнежевић, супруг Сребрице Кнежевић преминуо је врло млад.

њено фармакодинамско дејство и употреба (Кнежевић 1979а, 320). Ослањајући се на векове искуства народне медицине и вештине лечења, видео је њихово проучавање као изузетно корисно у фармацеутској индустрији и терапији.

Инспирисана овом темом, Сребрица Кнежевић написала је преко 75 радова из области етнолошких истраживања здравствене културе (Пајић 2012, 76). Њен први рад посвећен народној медицини („Медицина код Срба у средњем веку“) објављен је у *Раду војвођанског музеја VII*, у Новом Саду 1958. године (Petković 1995, 134). Разноврсност даљих честих промишљања медицине и фармакологије одражава се у разноликости научних часописа у којима је објављивала и усмерењима самих радова. Бавила се женама народним лекарима и апотекарима, Вуковим „Рјечником“ као извором за изучавање народне здравствене културе и етномедицином разних крајева Југославије, уз осврт на народна лечилишта, бање и манастире као места исцељења, ритуале за заштиту здравља и магијске начине лечења. Настојала је да анализира везу између етнологије и медицине, те сагледа стремљења интердисциплинарном приступу у радовима Тихомира Ђорђевића, Миленка Филиповића, Јована Цвијића, Јована Туцакова и Владана Ђорђевића. Посебно се посветила методологији проучавања здравствене културе и анализи примене анкетне методе у истраживањима народне медицине (Petković 1995, 132–145).

Њени радови, осим у етнолошким часописима, објављивани су у *Зборнику радова Југословенског друштва за историју медицине* и различитим зборницима са конференција и конгреса за историју здравствене културе. Битну улогу Сребрице Кнежевић у етнолошком проучавању етномедицине описује и Никола Павковић:

„Она се најдубље бавила здравственом културом. Било је лекара који су се тиме бавили, али она је била прва међу етнолозима. Милорад Драгић је, на пример, био ту од лекара. Јован Туцаков. Али Сребрица је била прва од етнолога. Пре шездесетих и седамдесетих када је то постало *a la mode* проучавање здравствене културе. Бавила се народном фармакопејом, лековима, средствима почев од утилитарних до оних која спадају у магију.“

Анализирајући народну медицину као један од битних облика народног стваралаштва који чине склоп чињеница и односа (Кнежевић 1964, 459), Сребрица Кнежевић била је честа говорница на симпозијумима Секције за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва. У својим текстовима и излагањима указивала је на важност бављења народном медицином и једнодимензионалност дескриптивности као честу појаву која прати проучавања здравствене културе. Наглашавала је значај молитви, магичних формула, култних места и појединаца (попут народних лекара, бабица, емпирика, баба врачара, травара и слично) као пресудних за потпуну слику народних знања о људском телу, болестима и народним лековима (Кнежевић 1964, 459). У својим делима усмеравала је заинтересоване

истраживаче на важност сагледавања географских, економских и климатских чиниоца, те на начине на које неправилна исхрана или одабир занимања може утицати на здравље становништва (Кнежевић 1964, 465–468). Била је спремна да сагледа различите приступе сматрајући да се „у етнолошким истраживањима народне културе у целини, или, појединих питања до правих одговора може доћи само интеграцијом метода“ (Кнежевић 1966b, 50). У истраживањима народне медицине, поред посматрања, бележења и интервјуа у форми разговора, Сребрица Кнежевић нагласила је и значај анкетног метода који пружа могућност прикупљања већег броја података, систематског и планског обрађивања грађе, који даље омогућава сагледавање фактора који су утицали на обликовање народне здравствене културе (Кнежевић 1966b, 50). Изнад свих техника и метода, Сребрица Кнежевић истицала је неопходност да се у теренском и научном раду истраживач прилагоди истраживачкој грађи, тешкоћама терена, испитиваној популацији и, напослетку, профилу часописа у којем ће се обављено истраживање приказати (Кнежевић 1966b, 52–53; Пајић 2012, 72; Gogunović 2013, 169). Када је реч о народној медицини, дизајн истраживања пратило је подробно дефинисање истраживаног поља, његовог обима и трајања истраживања, уз обавезно разматрање узорка који би, осим случајног избора испитаника, требало да подразумева и коришћење метода репрезентативног узорка, везаног за истакнуте појединце, у овом случају народне лекаре (Кнежевић 1966b, 53). Задатак истраживача био би да открије факторе и утицаје заслужне за обликовање народне здравствене културе, као и даље импликације народних знања и пракси.

Исхрана

Исхрана је друга велика област којом се Сребрица Кнежевић активно бавила у домаћој науци, сматрајући ову тему запостављеном и потцењеном у односу на остале категорије материјалне културе (Кнежевић 1980, 3). Она је видела етнологе као релевантне стручњаке за сакупљање, класификацију и анализу података о исхрани као примарној потреби, али и феномену који је одређен и обликован комплексним односима човека и његове средине. Феномену исхране посветила је неколико својих радова, бавећи се исхраном београдског становништва у прошлости, исхраном у Јадру, те посматрајући исхрану као одлику културног континуитета и етничког идентитета.

Начин на који се људи хране зависи од много фактора и резултат је бројних узајамних деловања разноврсних чинилаца (Кнежевић 1964, 275). Имајући то на уму, Сребрица Кнежевић наглашавала је значај промишљања порекла и етничитета, климе и специфичне сезоне, живота у урбаној или сеоској средини (Кнежевић 1964; Кнежевић 1980), усмеравајући пажњу читалаца на одлике културе становања, интензитет саобраћаја и религиозност становништва. Она наводи да одабир намирница може завести и од специфичности појединаца или околности унутар истих климатских, историјских, географских и других већих фактора. По њеном мишљењу, јеловник ће зависити од професионалне оријентације, од старости и здравственог стања људи, те ће се на различите начине справљати храна за

малу децу, ђаке, одрасле и старе особе, уз посебан осврт на друштвени статус појединца или опасности коју носи лиминалност фазе живота у којој се налази (труднице, деца, девојке). Одабир намирница варираће и у односу на годишње доба, оскудице хране у пролећним месецима или потребе за калоричнијом храном која ће дати већу снагу током летњих земљорадничких послова. Треба имати на уму да храна може бити и згодан предмет уметничког изражавања, чиме се наглашава издизање над практичношћу и егзистенцијалном улогом. Јела нису само потребна за преживљавање, већ људима који их спремају пружају могућност да се естетски изразе (Кнежевић 1964, 283–285, 293–296).

Текстови Сребрице Кнежевић могу бити значајни за будуће истраживаче који ће их користити као сведочанство о тековинама једног времена у којем су се догађале промене које се могу пратити и данас. Наиме, она пише о контекстима у којима су се неки обичаји трансформисали, приказујући, на пример, пут који је прешао пост од „опошћавања“ судова до мрсних „посних“ слава (Кнежевић 1964, 291). Као страствен путник, Сребрица Кнежевић анализира локалне новине, попут отварања првог ресторана кинеске кухиње у Београду, у контексту важности традиционалних кухиња мањинских група у великим урбаним центрима као што је Њујорк (Кнежевић 1980, 5–6).

Бављење исхраном у делу Сребрице Кнежевић посебно је и по интердисциплинарном приступу, те прожимању овог и других поља њеног интересовања. Тако, на пример, пишући о исхрани у Јадру, она консултује стручњаке за испитивање исхране Медицинског института САНУ који су повезали народну патологију са недеостацима исхране у Горњем и Доњем Бадању 1954. године (Кнежевић 1964, 299). Када је у питању методологија етнолошког бављења исхраном, Сребрица Кнежевић наводи да су се етнолози пре свега користили опсервацијом, директним истраживањем, разговорима са казивачима или анкетама (Кнежевић 1980, 13); испробавали су храну, посматрали шта се дешава на трговима и пијацама, пратили начине на који се људи снабдевају храном. Она подвлачи да је тешко говорити о примарности једног од чинилаца који међусобно делују и одређују културу исхране одређене групе (Кнежевић 1964, 275), наглашавајући важност сагледавања контекста и постављања правих питања, како у својим радовима, тако и у комуникацији са студентима и сарадницима:

„Из живота не може нико ишчупати нити изоловано посматрати па ни највиши продукт човекове акције, било да је материјализована или духовна култура у питању, па према томе и у вашем раду треба да додате све оне димензије које ће само истраживање потпомоћи у томе. (...) Није све у хронологији, више има у финесама. А то кажем зато што сви једу, сви људи жваћу. Сви имају некакву храну, код једних кувају мушкарци, код других жене... Та се храна код свих користи биолошки на исти начин. А шта је култура исхране? Које су специфичности на вашем подручју? Који је то значај у животу тамошњих људи? Да ли се и по којој храни разликују племена? То је можда ствар која ће се у току ваших истраживања наметнути. Истраживачко

проналазаштво¹⁰ често је ствар случајности.“ (Кнежевић 1981, перс. ком.)

Етнологија света

Сребрица Кнежевић годинама је предавала Етнологију света¹¹, те се ова област може издвојити као трећа, можда и најшира, тема њеног рада. Међу својим студентима остала је упамћена по енергичним предавањима и начину на који су са њом „путовали“ по хоризонтима Новог и Старог света. Теме које су је посебно занимале и биле чест предмет предавања представљене су у неколико научних радова, у којима је анализирала ескимску уметност, депопулацији Тасманаца, маске у етномедицинском ритуалу Ирокеза, магијску уметности Мексика, експедицију Ориноко–Амазон Алена Гебрана, значај Миклуха Маклаја и Џемса Кука, бављење америчким Индијанцима у делу проф. Божидара Шкерља итд. (Petković 1995, 132–145; Knežević 1966b; Кнежевић 1979b; Кнежевић 1982a).

Дугогодишње бављење културама Новог света Сребрице Кнежевић најпотпуније је представљено њеном књигом „Етнологија Новог света, књига прва“, коју је Универзитет у Београду издао 1996. године. Ова књига резултат је бројних истраживања, богатог фото-материјала и бриљантних предавања о којима сведоче бивши сарадници и студенти. Након дугогодишњег предавачког искуства на предмету Етнологија света, који су слушали студенти током прва четири семестра студија, и полагали као два одвојена испита (Етнологију Старог и Етнологију Новог света), професорка Кнежевић, уз подршку Николе Павковића, решила је да приреди део својих предавања у јединствен уџбеник. Приређивање оваквог универзитетског уџбеника, првог своје врсте у универзитетским центрима у земљи и региону, према речима ауторке, било је првенствено са циљем помоћи студентима и лакшег спремања испита, те у жељи да их инспирише на ширење домета науке коју су одабрали, као и престижање простора које је ауторка обухватила својим делом (Кнежевић 1996, 10). Међутим, имајући на уму интересантно излагање грађе, допуњено личним истраживачким искуством ауторке у културном хоризонту о којем се говори, верујем да је ово дело могло заинтриговати и ширу читалачку публику у временима у којима се није све тако лако могло сазнавати уз мало стрпљења и добар проток интернета. Сходно томе, а имајући у виду и приказ књиге „Народи и етничке заједнице света“ којим је Сребрица Кнежевић представила књигу Петра Влаховића 1985. године, позитивно говорећи о њеном уџбеничком и приручничком, али и занимљивом и забавном карактеру (Кнежевић 1985, 195), мислим да је професорка Кнежевић својом књигом желела да обухвати интересовања публике и ван

¹⁰ Одређени делови реченице или поједине речи у оригиналном писму написане се црвеним словима, те их због тога подвлачим у тексту овог рада.

¹¹ Јединствен предмет Етнологија света, најпре је подељен на Етнологију света I и Етнологију света II, а од академске 1993/1994 године, ови предмети се зову Етнологија Старог света и Етнологија Новог света (Павковић 1998, 481, 484).

Универзитета. Ова својеврсна тематска енциклопедија, информативна, конкретна и општа, упућује на податке, знамените личности и локације, уз представљање савремених дешавања у културама о којима се говори. У књигу су инкорпорирани утисци Сребрице Кнежевић са терена и из институција са којима је сарађивала, а нису изостављени ни утисци других истраживача са ових простора, Михајла Петровића и Милице Живановић, који су имали прилике да истражују на територијама Новог света (Кнежевић 1996, 50, 64).

Ипак, допринос етнологији света Сребрица Кнежевић најподробније је пружиала предавањима на истоименом предмету. Њена предавања, зачињена визуелним материјалима, бојама, ритмовима и тоновима далеких култура, до данас су остала у сећањима студената. О изузетном труду Сребрице Кнежевић имала сам прилике да чујем и у разговору са Николом Павковићем:

„Сребрица је дипломирала у јуну и одмах постала асистент. Са двадесет и две године. Ја сам тада уписао пети семестар. Била је скромна, пожртвована. Лепог понашања из једне грађанске породице. Теренац. Имала је веома илустративна предавања. Предмете које је доносила са путовања увек је користила. У својој збирци у кабинету имала је низ предмета. На предавања је увек носила књиге, пројектор за приказивање фотографија, па касније пројектор за слајдове. Јако се трудила да своја предавања илуструје. Нарочито, на пример, када су у питању били предмети који су били битни у неким ритуалима. Вазда је носила са собом на предавања предмете. Била је веома посвећена. Трудила се да се служи поузданом литературом и изворима. Прешпартала је целу Америку. Користила се свим могућим средствима да обиђе, сазна, види. Она је једини наш етнолог који је омиришао живе остатке тих старих америчких култура. Боравила је у резерватима, у музејима, и све је то користила у предавањима. Говорила је течно. Без папира, без концепта. Све је било из главе. Један колега, данас професор, рекао ми је 'Извините професоре, али ја сам Сребрицина предавања најбоље запамтио'. Ја сам је онда, жаргонски речено, 'притиснуо' да та предавања уобличи у књигу, тако да је објавила ту књигу која је, ја мислим и даље, једини приручник из американистике код нас.“

Сребрица Кнежевић дочаравала је својим студентима плесне кораке, пуштала им музичке илустрације које је снимала на својим путовањима, пружајући им прилику да у амфитеатру или сали 508 Филозофског факултета што потпуније осете културе о којима уче. Како наводе испитаници, она је и сама била упечатљива, а фризура, боја гласа и одевне комбинације које су варирале у зависности од дела света о којем ће говорити, остале су запамћене деценијама после предавања. Далеки Стари и Нови свет, као и далека светска антропологија, постајали су ближи уз спознају да је истраживач са наших простора, и то баш неко кога имате прилике уживо да слушате, лично сусрео Маргарет Мид, Сола Текса, Тора Хајердала, Алберта Руза. Поред студената етнологије и антропологије, неретки посетиоци предавања били су и студенти других студијских група.

Кабинет Сребрице Кнежевић био је на неки начин допуна шареноликости предавања, а идеју о количини реквизита јасно сам стекла уз осмех који је пратио моје питање са ким је Сребрица Кнежевић делила кабинет: ту није било места за другу особу. Индијанске мокасине, вмпуми, дијадеме са перјем, луле, маске, музички инструменти (Gogunović 2013, 158), део су реквизита који су допуњавали предавања и допуњавали кабинет 583 на петом спрату Филозофског факултета:

„Данас сам размишљала када сте ме позвали, ја немам ниједну фотографију њеног кабинета. Не знам колико је тога остало, а било је свега: реквизита, лутака, пера егзотичних птица... Тај мали простор, а толико много ствари. Не знам чега све ту није било. Увек се прво сетим мале главе, то је била једна лобања са дугом косом, из неког амазонског племена које има ту традицију смањивања глава. Не верујем да је била права, вероватно сувенир, али била је страшна. Било је ту прегршт сувенира. Навахо Идијанци, на пример – била је опчињена њима... па онда Новим Мексиком и Средњом Америком. Између зида и таванице стајао је тапет, бостонски залив, мислим, или неки други залив. Донела је тај тапет из Америке, на њему су били једрењаци... од врата па у круг. На столу је увек била отворена књига и метално слово „С“ које је придржавало странице. Онда огромна карта преко њеног писаћег стола. Знате, пред сваким професором кад одговарате постоји нека доза треме и страха. Али код ње је било посебно тешко. Она је седела, онај ко одговара седео би поред ње, а онда би тражила да на тој карти покажемо оно што одговарамо. То је било посебно тешко... али нас је научила где је шта, као и да поредимо и повезујемо ствари на свим меридијанима. Тај њен кабинет био је једно острво чудног мириса, чудног укуса... парче другог света. Цео ходник је мирисао на дар цилинг и ванилице.“¹²

Треба имати на уму да Сребрица Кнежевић, иако инспиративна и многим омиљена професорка, није била нимало лака испитивачица. Такође, радо је бирана за ментора при завршним радовима, иако је била захтевна. Као особа широке културе из дисциплина које далеко надмашују бављење Етнологијом света, често је наилазила на пропусте у општој информисаности студената, због којих је неретко трпела и оцена на испиту. Спремање испита трајало је месецима, а „магична заводљивост предмета“ била је замка сама по себи. Према сведочењу Сенке Ковач, асистенткиње и сараднице Сребрице Кнежевић, студентима је било нарочито тешко да савладају количину обавезне и допунске литературе, а посебно да одвоје битно од небитног са самих предавања. Сребрица Кнежевић није имала силабус, већ се дешавало да предаје оно што је било „свеже“, нарочито уколико се непосредно пре предавања вратила са пута. У жељи да што детаљније пренесе утиске о култури, студенти су остајали затечени детаљима које често нису умели да

¹² Сведочење Драгане Милорадовић.

артикулишу. Испит је трајао по неколико сати, а дешавало се да обе стране буду изненађене: студенти питањима, а професорка одабиром информација које су остале запамћене. Такве ситуације остале су у сећањима као анегдоте, према којима би професорка питала колико је тачно било Индијанаца кад се Колумбо искрцао, који су, до детаља, елементи индијанског чешља¹³, како се припрема *пемикен*¹⁴. Сребрица Кнежевић је, са друге стране, изненађено говорила својој асистенткињи да студенти памте неке сувишне детаље, које је тек успут испричала, на пример, колико пута се удавала Маргарет Мид.

Дугогодишње искуство Сенке Ковач из све три перспективе (студенткиње, асистенткиње и професорке) на предметима Етнологија Старог света и Етнологија Новог света, пружа увид у замку која прати ове предмете и данас. Полазећи од свог предавачког искуства, она наглашава да је неопходно наћи баланс како курс предмета не би отишао у било коју од две крајности: превише теоријско и исцрпљујуће бављење чињеницама или опширно и занимљиво путовање кроз простор и време.

Напоследку, поред Сенке Ковач, сарадница на предмету Етнологија света, била је и Едит Петровић, која је осим рада са Сребрицом Кнежевић, сарађивала и са професором Петром Влаховићем. Била је ангажована на пројектима Филозофског факултета у Београду, као и Црногорске академије наука и умјетности, Балканолошког института САНУ и Републичког завода за заштиту споменика културе Србије, а од 1982. до 1991. године изабрана у звања асистента-приправника, асистента и доцента (Ковач 2009, 423; Petković 1995, 146). Сребрица Кнежевић изузетно је ценила њен рад, као и Сенка Ковач, која и данас често помисли на пријатељство и сарадњу која се прерано завршила¹⁵.

Завршна разматрања

Овим радом настојала сам да прикажем живот и дело Сребрице Кнежевић, њену научну и наставничку каријеру, осе истраживања и интересовања, те њен пионирски рад у области изучавања народне медицине међу етнолозима, као и пожртвованост када су у питању била проучавања исхране и култура народа света. У свом раду Сребрица Кнежевић показивала је изузетну темељност, труд, стрпљење, иновативност и брижљивост према сарадницима и студентима. Посебну пажњу посветила је настави, а они који

¹³ Сведочење Богдана Дражете: детаљи његовог интервјуа са Радомиром Ракићем.

¹⁴ Јело преријских Индијанаца, специфично је по начину на који је чувано и „конзервирано“. Сребрица Кнежевић поредила је ово јело са нашим коцкицама за супу.

¹⁵ Едит Петровић преминула је 2009. године, у педесетој години живота. Њен рад остао је запажен и ван граница Србије и региона. Своју универзитетску каријеру и истраживачки рад, по одласку из Србије деведесетих година, наставила је у Канади. Организација *ECO Canada (Environmental Careers Organization)* установила је 2009. године „*Едит Петровић – меморијалну стипендију* у знак сећања на кћерку, супругу, мајку и сестру Едит Петровић – поштовану међу бројним пријатељима и колегама из целог света“ (Ковач 2009, 424).

су били у прилици да од ње уче, радо се сећају управо „ваздушног вртлога“ њених предавања. О посвећености етнологији и теренском раду сведоче материјали које је Сребрица Кнежевић за собом оставила, утисци сарадника и породице и, пре свега, њени радови који су унапредили домаћу науку, а својим јасним и интересантним стилем могли да привуку и читаоце ван матичне дисциплине. Кључан допринос рада Сребрице Кнежевић лежи у критици дескриптивности, представљању могућности за интеграцију приступа и практичним саветима који будућим истраживачима могу да послуже као упутства за теренски рад. Пружени увиди од њих ће истовремено суптилно тражити да буду промишљени и унапређени. Предавања и дело Сребрице Кнежевић инспирисали су даље каријере истраживача, музеалаца и предавача, који су се нашли у прилици да тестирају методе теренских истраживања, наставе и представљања етнолошких и антрополошких знања.

Литература

- Gorunović, Gordana. 2013. „Sećanje na profesorku Srebricu Knežević (1930–2012)“. *Antropologija* 13 (1): 157–171.
- Knežević, Srebrica. 1956. „Etnografski muzej u Rimu“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 19: 315–318.
- Knežević, Srebrica. 1964. „Ishrana“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 27: 275–302.
- Knežević, Srebrica. 1964. „Zdravstvena kultura i problemi narodne medicine u Jadru“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 27: 459–502.
- Knežević, Srebrica. 1966a. „Mikluho Maklaj i njegov doprinos antropološko-etnološkim proučavanjima“. *Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije* 2–3: 135–140.
- Knežević, Srebrica. 1966b. „Primena anketne metode u istraživanjima narodne medicine“. *Jugoslovensko društvo za istoriju medicine, farmacije i veterinarstva* 6: 49–57.
- Knežević, Srebrica. 1977. „Margaret Mid, naučni i muzejski radnik“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 41: 211–220.
- Knežević, Srebrica. 1979a. „Akademik, profesor dr Jovan Tucakov (1905–1978)“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 43: 317–323.
- Knežević, Srebrica. 1979b. „Dvestogodišnjica pogibije velikog istraživača Džemsa Kuka“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 43: 267–272.
- Knežević, Srebrica. 1980. „Teorijsko metodološki pristup proučavanju ishrane“. *Etnološke sveske* 3: 3–17.
- Knežević, Srebrica. 1982a. „Američki Indijanci u naučnom delu prof. Dr Božidara Škerlja“. *Glasnik antropološkog društva Jugoslavije* 19: 87–93.
- Knežević, Srebrica. 1982b. „Zvučno i filmsko registrovanje u etnološkim istraživanjima“. *Etnološke sveske* 4: 109–125.

- Knežević, Srebrica. 1985. „Predstavljanje knjige Petra Vlahovića 'Narodi i etničke zajednice sveta'“. Prikaz knjige *Narodi i etničke zajednice sveta* Petra Vlahovića. *Glasnik Etnografskog muzeja* 49: 194–195.
- Knežević, Srebrica. 1996. *Etnologija Novog sveta Knj. 1*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Knežević, Srebrica. 2004. „Osnivanje Sekcije za istoriju medicine SLD“. *Timočki Medicinski Glasnik* 29 (1): 17–23.
- Kovač, Senka. 2009. „In memoriam: Edit Petrović (1959–2009)“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 73: 423–424.
- Naumović, Slobodan. 1988. „Primena vizuelnih materijala i video tehnologije u Etnologiji Jugoslavije – socijalnoj kulturi“. Diplomski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Naumović, Slobodan. 2014. „Pogled na pređeni put: razgovor o životu posvećenom istraživanjima u pravnoj i socijalnoj etnologiji“. U *Studije i ogledi iz pravne etnologije*, prir. Nikola Pavković, 349–396. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Pajić, Gordana. 2012. „Nemam više vremena“. *Prizor, časopis za kulturnu istoriju Jadra*: 59–76.
- Pavković, Nikola F. 1998. „Odeljenje za etnologiju i antropologiju“. U *Filozofski fakultet 1838–1998: period 1838–1998*, prir. Rade Mihaljčić, 479–493. Beograd: Filozofski fakultet.
- Petković, Sreten, prir. 1995. Bibliografija nastavnika i saradnika Filozofskog fakulteta u Beogradu, Knj.1. Beograd: Filozofski fakultet.
- Pišev, Marko. 2011. „Intervju sa Nikolom Pavkovićem“. *Antropologija* 11 (3): 97–114.
- Vlahović, Petar, prir. 1996. „Bibliografija radova Srebrice Knežević“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 60: 189–200.

Извори

Arhiv Filozofskog fakulteta, fototeka.

https://www.lib.uchicago.edu/e/scr/findingaids/view.php?eadid=ICU.SPCL.ICAE_S (pristupljeno 27. maja 2017.)

Srebrica Knežević, pismo Senki Kovač, 13. decembra 1981.

Примљено / Received: 05. 02. 2018.

Прихваћено / Accepted: 11. 04. 2018.